

Stanisław JACZYŃSKI* (Siedlce University, Poland)

Collaborators with the NKVD in the Prisoner-of-War Camp at Kozelsk

<https://doi.org/10.34739/his.2021.10.24>

Abstract: *The document refers to Polish officers seized by the NKVD authorities in the summer of 1940 from internment camps in Lithuania and Latvia and imprisoned in the Kozelsk camp. The prisoners were subjected to massive indoctrination aimed at changing their ideological and political attitudes and recruiting from amongst them secret collaborators (confidants). Several dozens of Polish officers of lower ranks with leftist views started to cooperate, to varying degrees, with the Soviet authorities. They advocated close military and political cooperation with the USSR. They were ostracised by a vast majority of prisoners of war who remained faithful to their military oath.*

Key words: sources; Second World War; interned in camps in Lithuania; Kozelsk prisoner-of-war camp; Bolshevik authorities; Gryzovets camp

Introduction

The published material is an important source for learning about the circumstances surrounding the Soviet detention of Polish officers taken over from internment camps in Lithuania and Latvia in the summer of 1940. Cavalry Captain Edward Capała – the author of the document – was born on 9 October 1897 in Warsaw. He fought in the First World War. After the war he was accepted into the Polish Army and promoted to the rank of cavalry lieutenant with seniority on 1 June 1919. He took part in the Polish-Soviet War in the ranks of the 3rd Cavalry Regiment. For his bravery he was awarded the Polish Cross of Valour twice. In the interwar period he served in the Colonel Jan Koziatowski's 3rd Mazovian Cavalry Regiment stationed in Suwalki as an administrative and material officer. In 1931, he received the Silver Cross of Merit for his achievements in the field of administration and military training. He was also promoted to the rank of cavalry captain with seniority as of January 1, 1932. In the first days of the September campaign, he served as an arms and gas officer, and was a commander of a column of wagons of the Vawkavysk Cavalry Reserve Brigade. He was interned in a camp in Kalvarija in Lithuania. From the middle of July 1940 he was detained in the so-called Kozelsk "2" camp. After the outbreak of the German-Soviet war, he and other

* ORCID iD 0000-0002-9953-3397. stanislaw.jaczynski@uph.edu.pl

prisoners of war from the Kozelsk camp were transported to the camp in Gryazovets near Vologda. After the Sikorski-Majski pact was concluded, he regained his freedom and joined the Polish Army being formed by General Władysław Anders in the territory of the Soviet Union. Initially he was appointed commander of the 7th Cavalry Division formed in Tockoye, and then he took up the post of deputy commander (quartermaster) in the 1st Uhlan Regiment of Krechowice. After the evacuation of the Polish Army from the Soviet Union, he found himself in the Middle East, and then went to the Italian front. In the meantime, he was promoted to the rank of cavalry major. He died on 31 May 1944 in Italy. He was buried at the Polish cemetery in Casamassino.

The published material concerns Polish officers seized by NKVD organs in the summer of 1940 from internment camps in Lithuania and Latvia and imprisoned in a POW camp in Kozelsk. They were held there until the end of June 1941, and after that, due to the outbreak of the German-Soviet war, they were transferred to a POW camp in Ryazovets near Vologda. The published document was drawn up by Cavalry Captain Edward Capala on the orders of General Waław Przeździecki.¹ In the material we get to know – and this is its great advantage – not suppositions or camouflaged pseudonyms, but people mentioned by name who undertook – to varying degrees – collaboration as agents with the NKVD. The few prisoners of war who decided to cooperate with the Soviet authorities were subjected to a more or less inspired ostracism of the majority of prisoners of war, who remained faithful to their military oath and to the legal Polish authorities in exile. This inspiration, which came mainly from General Przeździecki, the most senior officer in the camp, was commonly accepted.

The presented document is undoubtedly an important contribution to the issue of hiring secret collaborators, i.e. agents and confidants, by the Soviet special services, which is poorly recognized in the Katyn historiography. Its publication has been kept as faithful as possible (in terms of content and language) to the archival form. While preparing the document for print, spelling was made more modern, errors and punctuation were corrected, but style and syntax were not. In some cases, misspelled or distorted names were corrected where possible. The whole is accompanied by necessary and relevant footnotes. Unfortunately, the personal details of some of the lower-ranking officers mentioned in the source were not available.

The document is kept in the Jozef Pilsudski Institute in London in the Collection of General Waław Przeździecki, no 71.

¹ Waław Przeździecki (1883-1964), Brigadier-General of the Polish Army, in the years 1904-1917 he served in the Russian Army, during the Polish-Bolshevik War of 1920 he commanded an infantry brigade. In September 1939, he organized reserve formations – he became a commander of Backup Centre of Suwałki and Podlasie Cavalry Brigade, then a commander of Vawkavysk region defence. He was interned in the Kalvarija camp in Lithuania, and remained in Soviet captivity from July 1940. In October 1940, in Lubianka, the head of the NKVD Lavrientij Beria offered him the command of a Polish division in the Red Army. After he refused, he was imprisoned in Moscow's Butyrki prison, and then in camps in Putyvl and Gryazovets. Having regaining freedom, he joined the Polish Army. After the war he remained in England; STAWECKI, 1994: 265-266; KRYSKA-KARSKI and ŻURAKOWSKI, 1991: 152; CIEPLEWICZ, 1986: 71-72.

Spostrzeżenia dotyczące nastrojów i przejawów działalności dywersyjno-moralnej wśród internowanych WP (od chwili przybycia na teren ZSRR aż do chwili ostatniej – tj.1 września 1941 r.)

1. Nastrój w okresie przybycia do ZSRR i pierwszych zetknięć się z bolszewikami.

Pierwsze okresy pobytu w ZSRR charakteryzuje silna depresja moralna wśród internowanych [żołnierzy] WP. Na depresję tą złożyło się: przemarsz z ciężkimi rzeczami w południe z koszar w Kalwarii do dworca kolejowego,² trudne do zniesienia – nawet dla zupełnie normalnego (niewycieńczonego uprzednio i nieprzygnębionego) żołnierza, warunki przejazdu do Sowietów, nadmierna ilość ludzi w wagonie przy zamkniętych drzwiach i oknach, powodują brak powietrza i wysoką temperaturę, rzadkie dostarczanie i to w niewielkich ilościach wody, konieczne wstrzymywanie załatwianie potrzeb naturalnych w okresie pierwszych dwóch dni z powodu braku odpowiednich urządzeń w wagonach, surowe i brutalne traktowanie przez konwój, brak w ciągu kilku dni gorącej strawy (akty specjalnej brutalności konwoju w czasie przemarszu od dworca w Kozielsku do Obozu, rozkazy siadania w rozmiętkłym błocie i kałużach wody, szarpanie i szczucie psami wyczerpanych, którzy upadli w czasie marszu, groźenie ukłuciem bagnietem m.in. pies szarpał i gryzł por. Korzeniowskiego, który upadł w czasie marszu, na co patrzyło pół kolumny maszerującej).

Charakterystycznym objawem depresji: ogólne przygnębienie i zobojętnienie u większości, a u niektórych wyrzekanie i ugrażenie się czynnikom wchodzącym w skład Rządu lub będącym u władzy, wypominanie rzeczywistych czy rzekomych złych posunięć politycznych i gospodarczych, wywłóczenie prywatnego życia z dużą przesadą na forum publiczne, potępienie stosunku księży przede wszystkim, a następnie kościoła rzymsko-katolickiego do społeczeństwa /lewicowy i elementy demagogiczno-skrajnie lewicowe w większości element nauczycielski/. Inne znów grupy narzekając głośno kładą nacisk na oderwanie się od tradycji narodowych, zasad wiary i moralności członków rządu, wpływy Żydów i masonów na poszczególne osoby mające wpływ na politykę i życie ekonomiczne kraju (Endecja, rządziej grupy skłaniające się bardziej na prawo).

Niekiedy dochodziło do kłótni i rękoczynów między poszczególnymi członkami różnych poglądów politycznych (na porządku dziennym wyzywanie od „bolszewików”). Wprost nieliczne osobniki zachowały równowagę moralną w powodzi narzekań, chaosie głosów i awantur. Przebywanie we wspólnych pomieszczeniach stało się nieznośne.

Przy tych nastrojach bolszewicy stopniowo zaczęli wzywać ochotników do pracy przy samoobsłudze – początkowo do pracy w kuchni, następnie łaźni i szpitalu, a później i do prac przekraczających zakres samoobsługi, a więc do brukowania ulic obozowych, prac ziemnych, warsztatów, remontowych i budowlanych.

Elementy zgłaszające się do pracy: osobnicy chcący pracą uspokoić wzburzenie psychiczne i uciekający od otoczenia, osobnicy poszukujący wygodnych możliwości dla własnych korzyści i element skłaniający się ku bolszewizmowi.

Jednanie pracowników – ochotników do poszczególnych działów pracy przeprowadzali bolszewicy specjalną polityką podwyższania racji żywnościowych w różnym stopniu w zależności od potrzeby danego rodzaju pracy dla nich.

²The Polish officers in Kalvarija hired Lithuanian cartmen to take their belongings to the station in Kalvarija, but the commander of NKVD convoy troops ordered them to be sent back. See Archives of New Records, Hoover Institution, Anders Collection IV-58, Questionnaire of a Former Intern in the USSR Major Władysław Ficek.

I. Grupa techniczno-komunistyczna

Po upływie około 10-ciu dni od chwili skompletowania obsady kuchni ppor. Kukulski Karol³ /intendentura/ napisał do władz bolszewickich podanie, w którym prosił o nadanie mu obywatelstwa sowieckiego, wyjaśniając, że w Polsce już wyznawał idee komunistyczne, za które został w sierpniu 1939 r. usunięty z pracy inspektora oświaty pozaszkolnej okręgu nauk Warszawskiego a uprzednio na Litwie złożył podanie przez komendanta Obozu w Kalwarii Jaksztasa, do posła sowieckiego w Kownie z prośbą o dopomożenie w kierunku opuszczenia Obozu internowanych na Litwie i o zezwolenie na wyjazd do Sowietów i nadanie obywatelstwa sowieckiego, lecz komendant litewski mjr Jaksztas podanie schował pod sukno, pozostawiając je bez dalszego biegu.

Takież podanie jednocześnie napisał ppor. Adrian⁴ /intendentura/ podając motywy i okoliczności te same, z tą różnicą iż za przekonania komunistyczne „poniewierano” nim w fabryce, gdzie pracował i karany był w Polsce za nie sądownie. /Podanie na Litwie – jak i Kukulski – i z którym jako współideowcem był w bliskim kontakcie stałym od chwili internowania/. Obydwa podania Kukulski doręczył zastępcy naczelnika wydziału gospodarczego, który codziennie inspekcjonował, nawet kilkakrotnie, kuchnie. W kilka dni później Kukulski już codziennie bezpośrednio sam, starając się ukryć w magazynie kuchennym, czy w innym pomieszczeniu kuchennym, gdzie nie było ludzi, konferować zaczął z zastępcą naczelnika wydziału gospodarczego,⁵ a dalsze jego kontakty ustalone zostały następująco: 1. bezpośredni z komendantem Obozu /przełożony polityczny/ pod pozorem zażaleń składanych przez internowanych na wydawanie chleba /Kukulski był zastępcą kierownika magazynu chlebowego i ostatnio wymienionego wzywano z pozor. Zbywając go kilkoma pytaniami i zadawając się byle jakimi odpowiedziami, po czym na niby to zapominając kto był jego zastępcą – pytano Kukulskiego, czy był obecny w danych okolicznościach, czy przy pobieraniu chleba z piekarni i wzywano go, po czym kierownik magazynu wychodził na rozkaz bolszewika i komedia indagacji kończyła się, gdyż zaczynała się rzeczywista konferencja z Kukulskim. W okresie do 30-tu dni od chwili przyjazdu wyjaśniło się, że Kukulski zjednał do komunizmu ppor. Królskiego /piechota – nauczyciel/ pracującego w kuchni i ppor. Senktasa /piechota – nauczyciel/ pracującego w łaźni, oraz był w toku jednania ppor. Witkowskiego /tabor instruktor kół rolniczych/ i bardzo młodego /ostrzeganego/ ppor. Levia's of Menard'u /artyleria konna – zawodowy/, których do 1.IX zjednał. Ppor. Kukulski próbował zahaczać w tym czasie i innych oficerów, którzy zbyli go zdawkowym – celowo grzecznym oświadczeniem, że nie są odpowiednio nastawieni do idei komunistycznej,

³ Leon Kukulski, (1902-1980), a participant in the Third Silesian Uprising, between 1924-1939 he was a teacher, active in the Polish Teachers' Association, second lieutenant in the reserve, mobilized in September 1939. He was interned in Kalvarija in Lithuania, from July 1940 in Soviet captivity. He was dropped at the rear of the German front near Olszany, then he got through to Vilnius and there he established cooperation with a Soviet partizan group. In January 1945 he joined the 1st Polish Army with the rank of captain; Archiwum Akt Nowych, sygn. R-213, Wspomnienia Leona Kukulskiego; SZCZEGÓŁA, 1984: 109-111.

⁴ Andrzej Adryan (1903-1967), a reserve second lieutenant, took part in the September Campaign of 1939, interned in camps in Latvia. After the occupation of Latvia by the Red Army he was transferred to an NKVD prisoner of war camp in Kozelsk. After the outbreak of the German-Soviet war he was sent to Gryazovets. A supporter of cooperation with the Soviet authorities. He expressed his willingness to join the Red Army. After a short training in a centre in Schodni near Moscow, he was dropped at the head of a four-person sabotage and intelligence group on the Polish territory. Later he became a commander of the Third District of the People's Guard, and then of the People's Army. After the war he served in the Polish Army; NAZAREWICZ, 1971: 75; KOŁAKOWSKI, 2010: 230-231; SIEMASZKO, 1991: 123.

⁵ In the structure of the camp command there was an economic branch, not a department. See Regulamin obozu dla jeńców wojennych 23 września 1939, 110-111.

zaś podoficerowie – stale i planowo ostrzegani i nastawieni odpornie – nie tylko ostro reagowali na zaczepki ppor. Kukulski i innych świeżych elementów zbolszewiczałych, ale wprost nastawili się do nich wrogo /cały oddział kuchni podoficerskiej/.

Przy takim układzie stosunków ustalony został dla wszystkich polskich elementów skomunizowanych z Kukulskim, jako oficjalnym sekretarzem komórki /..... ściśle/ drugi kontakt urzędowy w sposób następujący:

Poza normalną biblioteką istniejącą wewnątrz Obozu, otwarta została za drutami druga biblioteka – specjalna, pod kierownictwem zbolszewizowanego Polaka – renegata, już starca /Wrześcińskiego ?/. każdy do biblioteki tej miał wstęp wolny, obcych wpuszczano pojedynczo, następowało badanie – co kogo interesuje i przeważnie po długiej i zniechęcającej konferencji z panem kierownikiem biblioteki. wychodził z książką propagandową, z której po odniesieniu musiał się wypowiedzieć, /celowe zniechęcanie i przy okazji szukanie zwolenników/. Faktycznym celem biblioteki było szkolenie ludzi należących do grupy Kukulskiego w zakresie historii „W.K.P./b/”, konstytucji bolszewickiej i w ogóle marksizmu-leninizmu-stalinizmu w dostępnym dla wszystkich języku polskim przez renegata Polaka – bolszewika, gdyż z wyjątkiem sekretarza Kukulskiego, który władał językiem rosyjskim źle, inni członkowie języka rosyjskiego nie znali.

W tym czasie do grupy przybyli jeszcze: kpt. Szczerbuła /intendentura-zawodowy.-Toruń/ i ppor. Rolewski /piechota-zawodowy – w bloku/. W ten sposób szkolili się i powstawała polska grupa techników komunistycznych /stan na I.IX.40/.

Cel zjednania jak największej ilości członków ideowych, którzy po wyszkoleniu posłużyliby jako centrum agitacyjne szkolne.

Ideologia marksizm-leninizm-stalinizm bez zastrzeżeń Polska jako republika związkowa w składzie Związku Sowieckiego.

Do wiosny 1941 r. przybywają do grupy ppor. Żbikowski /rezerwy piechota/, ppor. Janing /.../ rezerwy piechota/, ppor. Melnikiel /rezerwy piechota/, ppor. Pieczyński /rezerwy artyleria/.

II. Grupa wojskowa.

Wkrótce po przybyciu do ZSRR i zarejestrowaniu internowanych nastąpiły badania. Pierwszym z badanych był pułk. Dąbrowski⁶, który w wyniku uciążliwych 3 dni trwających badań został wywieziony. Obecnie jeszcze nie ma podstaw do ustalenia, czy nawiązanie kontaktu z bolszewikami ppor. /udającego kapitana/ Arciszewskiego⁷ nastąpiło na skutek badań ppłk. Dąbrowskiego i wyjaśnienia roli tegoż Arciszewskiego na Litwie /w związku z działalnością ppłk. Dąbrowskiego/, czy też kontakt jego z bolszewikami był wcześniejsze i to właśnie spowodowało zbyt szybkie ustosunkowanie się tych do całokształtu działalności

⁶ Jerzy Dąbrowski (1889-1940), Lieutenant Colonel of the Polish Army, fought in the Russian Army during World War I, since 1918 in the Polish Army, participant in the Polish-Bolshevik War of 1920. In the peacetime period he held various command positions. In September 1939 he commanded 110th Cavalry Reserve Regiment, his deputy was Major Henryk Dobrzański, later known as "Hubal". After the September campaign he was interned in camps in Lithuania and arrested by the NKVD in July 1940. From the camp in Kozelsk he was taken to a prison in Minsk and murdered there; STRZEMBOSZ, 1996: 132-135.

⁷ Mikołaj Arciszewski (1908-1943), a journalist of "Kurier Bałtycki" before the war, fought to defend Warsaw in September 1939. After the capitulation of the capital, he got through to Vilnius and there he was interned by the Lithuanians in a camp in Kalvarija. After Latvia was seized by the Red Army, he was transferred to an NKVD prisoner of war camp in Kozelsk. He was sent to a camp in Gryazovets after the outbreak of the German-Soviet war. He expressed his willingness to serve in the Red Army. After a short training, he was dropped in the Polish lands. He created an intelligence network working for the Red Army. In July 1942 he fell into the hands of the Gestapo and after a tough investigation and refusal to cooperate with the Germans he was shot; NAZAREWICZ, 1983: 46-48; MOSZCZYŃSKI, 1996: 195-198.

ppłk. Dąbrowskiego ustalić można było już działalność ppor. Arciszewskiego przez ustalenie grupowania się koło jego osoby grupy ludzi, później mniej lub więcej ujawnionych: kpt. Smoleńskiego, ppor. Soleckiego, ppor. Łopacińskiego, ppor. Jasińskiego, ppor. Romanowskiego i grupy kilku młodych lotników. Ludzie ci, a szczególnie kpt. Smoleński robili mu reklamę. Według ich rewelacji ppor. Arciszewski był bohaterskim kapitanem, awansowanym do stopnia kapitana za bohaterską obronę Warszawy, dalej jako zdolny dziennikarz poważnego organu prasowego i polityk, teoretyk i praktyk dobrze miał orientować się w kursie polityki europejskiej /.../. A oprócz tego na Litwie jakoby utrzymywał stały kontakt z Rządem polskim na emigracji, pracując wówczas jako szef sztabu ppłk. Dąbrowskiego. Bolszewicy starannie zacierali ślady swego kontaktu z nim przez konfiskatę karykatur obozowych pana ppor. Arciszewskiego i inne tryki.

W sumie z opowiadań wymienionych osób wynikało, iż p. Arciszewski mocno zastanawiał się nad najbardziej racjonalnym stanowiskiem polityki polskiej – w stosunku do sytuacji międzynarodowej. Ten stan trwał do 1.XI.1940 r. po tym terminie kpt. Smoleński jako pierwsza jaskółka działalności p. Arciszewski odkrył przyłbicę /uprzednio w stosunkach ze znajomymi gardłował na szpicli bolszewickich i ... ich „krewnych” komunistów z kuchni, określając ich stanowisko jako „trockistowskie” i wyraźnie karierowiczowskie. /p. Arciszewski ustalił w tym czasie następujące uzasadnienia swego postępowania. Kulturze i cywilizacji polskiej grozi całkowita zagłada z racji braku reprezentacji polityki i interesów polskich przy ZSRR, który jako jedyny nie naruszony i bezwzględnie zwycięski wypłynię z chaosu wojny ze swą doktryną na tle państw, które brały udział w wojnie jako zwyciężone, czy nawet zwycięskie – ale wyczerpane wojną. Związek [Radziecki] wszystkim państwom narzuci organizację polityczną i obejmie ster świata. Polska jako państwo słowiańskie powinna, obecnie w swej opinii publicznej zwrócić się w kierunku Związku w rozumieniu własnych interesów. Pierwszym wyrazem nawrotu opinii polskiej ma być tworzenie Armii Polskiej przy rządzie Związku [Radzieckiego], która podkreślałaby i broniła interesów polskich omówionych w ten sposób, że w pierwszej fazie powstałoby po wojnie na terytorium ściśle etnicznym państwo polskie w ścisłym sojuszu z Sowietami, a później ludność przez głosowanie powszechne wypowiedzie się, czy ta forma polityczna ma pozostać na stałe /wraz z sojuszem/, czy też chce wcielenia do Związku [Radzieckiego] na specjalnych prawach /przypuszczalnie jako R.G.F.S.R/. Smoleński poszukiwał zwolenników tej polityki, jeszcze wyraźnie nie ujawniając osoby Arciszewskiego. Mówił o bliskim przyjeździe wysokiego oficera Armii Polskiej do Kozielska, który wyda rozkaz nawet dla wahającego się, dotyczący wstępowania do tak pomyślnej Armii i zacząć organizować oddziały w Kozielsku. Agitacja ta przyniosła w zysku kilku zaledwie ludzi mniej lub więcej ujawnionych. Okres przyjazdu komandora Kłoczkowskiego⁸ był ujawnieniem działalności p. Arciszewskiego oraz wyjściem na światło dzienne dotychczasowo działających z ukrycia *zdrajców* oficerów sztabowych: mjra Miilera, Kowalowskiego i Łodzińskiego – oraz wzmoczonej agitacji w kierunku oficerów sztabowych i młodszych. Wzmogła bardzo grupę wojskową, grupa młodszych oficerów przybyłych z Łotwy⁹, lub napływających rzekomo czy rzeczywiście z Butyrek. W tym czasie grupa ta doszła do stanu i składu plus-minus ujawnionego przed wyjazdem do Griazowca. W sumie postępowanie tych panów trafiło na bezwzględne potępienie i krytykę przeprowadzoną przez zdrową w zasadzie całość.

⁸ Henryk Kłoczkowski (1902-1962), a naval officer, commander of the famous submarine ‘Orzeł’, detained by Estonian authorities in September 1939; in July 1940 arrested by the NKVD and sent to the camp in Kozelsk and then to Gryazovets. He joined the Polish Army in the USSR. For his questionable attitude in September 1939, as well as his role in the internment of the submarine ‘Orzeł’, he was sentenced to four years’ imprisonment and demotion to the rank of seaman by the sentence of the Naval Court of War of 3 August 1942; BOROWIAK 1998: 44-56; ŚLEDZIŃSKI, 2013: 84-87.

⁹ In August 1940, 337 people, including 97 officers of the Polish Army, were sent from the Ulbroka camp in Latvia to the Kozelsk camp; GŁOWACKI, 1992.

III. Grupa wywiadowczo-dywersyjna

Cel: komunikowanie Bolszewikom o wszystkich najdrobniejszych przejawach i całokształcie życia internowanych w Obozie. Ujawnienie skłonnych, słabych, zblazowanych, opornych i wrogich ludzi do komunizmu. Organizację tej grupy przeprowadziły organa *politrukowskie same we własnym zakresie w czasie pierwszych już badań wykorzystując słabe i zastraszone elementy, stosując terror moralny /presje co do rodzin, własnej osoby za rzekome przewinienia uprzednie itp./*. osobniki w ten sposób werbowane, stanowiły bezwolny element zdany na łaskę i wymagania bolszewików. Kadre wywiadu i dywersji zasiliły elementy sterroryzowane przybyłe z Butyrek¹⁰. Charakterystycznym jest moment, iż grupa techniczna i grupa wojskowa w większości nie знаła ludzi z wywiadu bolszewickiego i same uzewnętrzniały swą obawę przed nim. Kpt. Smoleński w rozmowach swych wyrażał dla nich pogardę i twierdził, że szpiegują ludzi z grupy wojskowej oraz podkreślał, że członkowie ostatnio wymienionej grupy są wolni od wszelkiego donoszenia i podpatrywania kolegów /ogółu internowanych/.

IV. Sposób związywania członków poszczególnych grup ze sobą przez bolszewików

W czasie badań przy wycuciu przez badającego bezpośrednio słabości charakteru, ujawnieniu postępowania na terenie Polski, przeciwnego zasadom komunizmu, lub też w stosunku do ludzi „nadanych” przez organa będące do ich dyspozycji, skłonności ideowych, karierowiczowskich lub uległości, tenże starał się wpłynąć namową lub terrorem na badanego, aby zdecydował się ujawnić przynajmniej dorywczo na piśmie jakieś fakty dotyczącego kolegów. Jeśli badający nie wymigał się od tego składając zeznania niewłaściwe na piśmie, czy do protokołu, to następnym aktem było podsuniecie deklaracji do podpisu. Treść tych deklaracji była różna w zależności od osób i ich skłonności. Osobom niezłomnym do wsypania lub odmawiającym wręcz sugerowali pewne, jako najbardziej wygodną rację przyjętą przez grupę wojskową. Wtedy deklaracja była specjalnego typu omawiającego lojalność w stosunku do Sowietów i przyszłego Rządu polskiego. Związanych ludzi deklaracją – bolszewicy już nie wypuszczali – z opieki, przydzielając do odnośnej grupy w zależności od treści deklaracji i osobistego ustosunkowania się deklaranta.

V. Stan w Griazowcu charakteryzuje ideowe zorganizowanie oficerów i szeregowych stojących twardo przy obowiązkach przysięgi /będących przed tym /?/ tłumem pozbawionym /?/ społecznych/ i związanie się jako grupy społecznej węzłami ideologicznymi pomimo braku innych więzi pozytywnych /?/. Przyczyny: wybuch wojny bolszewicko-niemieckiej, chęć służenia sprawie polskiej, pomimo negacji tejeż przez bolszewików. Prócz tego dla okresu griazowieckiego charakterystyczne jest prawie całkowite ujawnienie grupy technicznej i wojskowej, z których wybrano odpowiednich ludzi i wysłano do planowej roboty z Griazowca¹¹.

¹⁰ It is about one of the heaviest NKVD investigative prisons on Butyrki in Moscow; PICHOKA and KOKURIN and PIETROW, 1997: 26-27.

¹¹ Members of these two groups formed an informal grouping called the 'Democratic Left'. After the outbreak of the German-Soviet war, they sent a memorandum to the Supreme Command of the Red Army with a request to accept them into the ranks of the Red Army. At the beginning of July 1941, a group of officers from the General Staff of the Red Army came to the camp in Griazovets and offered them not to join the regular army, but diversionary-intelligence groups. After a short training in a centre in Schodni near Moscow, they were split into a few sabotage and intelligence group and dropped in the Polish territory; NAZAREWICZ, 1980.

Charakterystyka wysłanych: przeważnie Polacy /1 Białorusin, 2 Żydów, bez żydowskiego wyglądu i dobrze mówiących po polsku/, przeważnie pochodzący lub zamieszkali na Kresach i przeważnie wojskowo – fachowi.

W chwili rozpoczęcia organizacji WP nie ustawał werbunek do armii sowieckiej /namawiano przeważnie dobrych fachowców/ oraz robota dywersyjna moralna i szpiegowska prowadzona bądź przez samych Bolszewików bądź też przez ludzi z grupy dywersyjno-szpiegowskiej.

Najbardziej intensywne działania w tym kierunku w czasie urzędowania naszych komisji poborowych /robota dywersyjna i pogłoski niekorzystne dla organizacji WP tzw. „lipy”, wzywanie po depozyty i przemykanie między innymi ludźmi ze swego wywiadu, udzielanie im instrukcji dywersyjnych w kierunku organizowania sieci szpiegowskich na terenie oddziałów WP.

Bolszewicy złożyli naszej komisji poborowej spis oficerów WP, którzy w trakcie trwania niewoli, czy internowania, czynnie przeciwstawili się Bolszewikom, względnie prowadzili kontrakcję przeciw-bolszewicką, jako hitlerowców i wrogich działaczy wojsku polskiemu.

Zdaniem Bolszewików wyliczeni na liście – nie powinni być przyjęci do WP.¹²

Z Griazowca nastąpiło wywiezienie grupy 10-ciu oficerów na czele z płk. Szmidtem pod zarzutem hitleryzmu, jako przeciwstawiających z punktu widzenia interesu WP.¹³

Bibliography

Sources

Archives of New Records, Hoover Institution, Anders Collection IV-58, Questionnaire of a Former Intern in the USSR Major Władysław Ficek.

Archiwum Akt Nowych, sygn. R-213, Wspomnienia Leona Kukulskiego.

Regulamin obozu dla jeńców wojennych 23 września 1939, in *Katyń. Dokumenty zbrodni. T. 1, Jeńcy niewypowiedzianej wojny sierpień 1939–marzec 1940*, eds. W. MATERSKI et al., Warszawa: Trio, 1995.

¹² The available documentation and historians' findings so far have shown that the Soviet military authorities raised objections only towards General Waclaw Przeździecki, accusing him of disloyalty to the ally. On the other hand, 26 Polish servicemen declared their willingness to accept the Soviet citizenship and refused to join the Polish Army; WAWER, 2012: 446; SIEMASZKO, 2012: 258.

¹³ Apart from Colonel Alfred Szmidt, the following people were arrested: Lieutenant Colonel Zygmunt Szfranowski, Lieutenant Colonel Jan Pawlik, Major Kazimierz Gorski, Captain Józef Pittner, Captain Piotr Woźniak, Lieutenant Stanisław Kwiatkowski, Lieutenant Witold Klimont, Lieutenant Zygmunt Doelinger, and Lieutenant Mieczysław Himstedt. This group of 10 officers was taken to the prison in Vologda, from where they were released only at the beginning of October 1941 and taken to the camp in Gryazovets. From there they were sent to the places where the Polish Army was being formed; JACZYŃSKI, 2012: 287-288.

Literature

- BOROWIAK, M. (1998) 'Tajemnica komandora Kłoczkowskiego', *Morze* 9 (767): 44-56.
- CIEPLEWICZ, M. (1986) 'Przeździecki Waław Jan', *Polski Słownik Biograficzny* 29: 71-72.
- GŁOWACKI, A. (1992) 'Przejęcie przez NKWD polskich internowanych na Łotwie', *Dzieje Najnowsze* 24.4: 45-50.
- JACZYŃSKI, S. (2012) *Ocaleni od zagłady. Losy oficerów ocalałych z masakry katyńskiej*. Warszawa: Bellona.
- KOŁAKOWSKI, P. (2010) *Pretorianie Stalina. Sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939-1945*. Warszawa: Bellona.
- KONIECZNY, M. (1980) *Jaki startują o świat*. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej.
- KRYSKA-KARSKI, T. and ŻURAKOWSKI, S. (1991) *Generalowie Polski Niepodległej*. Warszawa: Editions Spotkania.
- MOSZCZYŃSKI, H. (1996) 'Spadochroniarze z Kozielska. Tajni współpracownicy NKWD w polskim obozie jenieckim w ZSRR', *Mars* 4: 191-208.
- NAZAREWICZ, R. (1971) 'Lewicowo-demokratyczne ugrupowanie oficerów WP i jego współdziałanie z Armią Radziecką w walce z hitlerowskim okupantem, część I', *Wojskowy Przegląd Historyczny* 1: 73-95.
- NAZAREWICZ, R. (1983) *Razem na tajnym froncie. Polsko-radzieckie współdziałanie wywiadowcze w latach II wojny światowej*. Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej.
- PICHOJA, R. and KOKURIN, A. and PIETROW, N. (eds.) (1997) *Łubianka. Organy WCzK-OGPU-NKWD-NKGB-MGB-MWD-KGB. 1917-1960. Sprawozdanie*. Moskwa: Centropoligraf.
- SIEMASZKO, Z. (1991) *W sowieckim osaczeniu 1939-1943*. London: Polska Fundacja Kulturalna.
- SIEMASZKO, Z. (2012) *General Anders w latach 1892-1942*. London and Warsaw: LTW.
- ŚLEDZIŃSKI, K. (2013) *Odwaga straceńców. Polscy bohaterowie wojny podwodnej*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- STAWECKI, P. (1994) *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918-1939*. Warszawa: Bellona.
- STRZEMBOSZ, T. (1996) *Saga o „Łupaszce” ppłk Jerzym Dąbrowskim 1889-1941*. Warszawa: Rytm.
- SZCZEGÓŁA, H. (1984) *Lubuski słownik biograficzny*. Zielona Góra: Lubuskie Towarzystwo Naukowe.
- WAWER, Z. (2012) *Armia generała Władysława Andersa w ZSRR. 1941-1942*. Warszawa: Bellona.

To cite this article: Jaczyński, S. (2021). Collaborators with the NKVD in the Prisoner-of-War Camp at Kozelsk. *Historia i Świat* 10, 423-431, DOI: 10.34739/his.2021.10.24

© 2021 The Author(s). This open access article is distributed under a Creative Commons Attribution (CC-BY) 4.0 license.